

EŞREFOĞLU RÛMÎ'NİN GAZELLERİNDE NASİHAT VE NEFİS
MUHASEBESİ

YRD. DOÇ. DR. NAZİRE ERBAY*

Öz

İnsan, hata yapmaya eğilimli yaratılmıştır. Ayrıca insan, dünyaya belli sorumluluklarla gelmiştir. Klasik Türk şiirinde, tasavvufi konulardaki metinlerde, nasihat, sıklıkla ele alınır. Bu eserlerdeki maksat, insanın dünya ve ahiret mutluluğu ve kendini muhasebe etmesidir. Dinin nasihat olduğu bilinciyle tasavvufi eserler oluşturan Eşrefoğlu Rûmî, insanı doğru yola sevk eden, Allah'ın emir ve yasaklarını göz önünde bulunduran mısralar oluşturur. Rûmî'nin eserlerinde, insanın 'varlık'ına dair sorgulama yapması, nefis mücadelesi, dünya ve ahiret mutluluğu, yaratının rızasını kazanması için yapması gerekenler vardır. Bu çalışmada, Eşrefoğlu Rûmî'nin gazellerindeki nasihatler ve insanın yaptığı hatalar karşısındaki nefis muhasebesi, beyitler üzerinden bir okuma çalışması halinde anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eşrefoğlu Rûmî, gazel, nasihat, nefis muhasebesi.

ABSTRACT

Human beings are created apt to make mistakes. Besides, human comes to world with some responsibilities. Counsel is frequently handled in Classical Turkish poems and sufistic texts. The aim of these texts is to judge human's worldly and heavenly happiness and himself. Eşrefoğlu Rumî who created works with consciousness that the religion is advice, formed lines taking God's permissions and prohibitions into account. In Rumi's works there are questioning of

* Yrd. Doç. Dr. Nazire Erbay, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. erbayn@hotmail.com.

'existence', lower self-struggle, worldly and heavenly happiness, and things to do to attain God's consent. In this study, counsels and one's self judgement following his mistakes in Eşrefoğlu Rumi's gazelles are narrated through a reading on couplets.

چکیده

انسان متمایل برای خطا کردن آفریده شده است. از طرف دیگر انسان با مسولیت های مشخصی به دنیا آمده است. در شعر کلاسیک ترکی، در متون با مضامین تصوف، نصیحت به کرات به چشم می خورد. هدف این آثار سعادت‌مندی انسان در دنیا و آخرت و رسیدگی به احوال درونی خویش می باشد. اشرف اوغلو رومی آثار تصوف خویش را با درون مایه نصیحت دینی و مصراع هایی که امر و فرمان خداوند را نشان می دهد بوجود آورده است.

در آثار رومی در مورد نفس وجودی انسان، سعادت‌مندی دنیا و آخرت و اعمالی که مخلوق باید برای رضایت خالق انجام دهد گنجانده شده است. در این پژوهش نصایح موجود در غزلیات اشرف اوغلو رومی، خطاهایی که انسان مرتکب می شود، محاسبه نفس و امثال آن ها در ابیات وی مورد بررسی قرار گرفته است.

کلیدواژه ها: اشرف اوغلو رومی، غزل، نصیحت، محاسبه نفس

GİRİŞ

İnsanın dünyaya gönderiliş hikâyesinin temelinde, işlediği günahı vardır. İnsan yaptığı/yapabileceği günahlara ve hatalara karşılık, "telkin, ikaz, uyarı, nasihat" gibi kavramlar ya da hataların karşılığında, onları telafi eden eylemler hep var olmuştur. Yine insanın dünyaya gönderilme macerasının başlangıcında, bahsedilen emre uymayarak yaptığı hata, kuvveyi fiile dönüştürmesi en önemli gerekçe olarak dikkat çekmektedir. Aslında insan, hata yapmaya meyyal olarak yaratılmıştır. Bundan dolayı, Allah nasihatleriyle insanı uyarır ve yol gösterir. Daha açık bir ifadeyle Allah, insanın ruhen tekâmüle ulaşması için katetmesi gereken güzergâh üzerinde, ona uyarıcı birçok işaretler, rehberler göndermiştir.

Bahsedilen bu kavramlardan nasihat sözlükte: "saf, halis olmak, kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak; iyi niyet sahibi olmak ve

başkasının iyiliğini istemek" anlamlarındaki nush kökünden türetilmiştir. Nasihat kelimesi 'başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt; başkasının faydasına ya da zararına olan hususlarda bir kimse- nin onu aydınlatması ve bu yönde gösterdiği gayret' manalarında da kullanılmaktadır." (Çağrı 2006: 408-409) *Kur'an-ı Kerim'* de de nasihat kavramı, en başta Allah'ın peygamberlerinin insanlar karşısındaki vazifelerinin tebliğ olması dolayısıyla, sıklıkla yer alır. "Allah ve Resulü için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Zira iyilik edenlerin aleyhine bir yol (sorumluluk) yoktur. Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir." (9/91)

Buradan yola çıkarak güvenilirlikleri hususunda şüphe duyulmayan şahsiyetler olan peygamberlerin en büyük nasihatçi olduğunu söylemek mümkündür. "Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm." (7/68) Çünkü insanın nasihate ihtiyacı olduğuna dair bilgi, onu yaratan tarafından İlâhi kelam aracılığıyla dikkat çekici oranda vurgulanmaktadır. "Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir." (51/55)

Esası insan denen varlığın içine düştüğü hatalara karşılık dünyadaki, ahiretteki huzurunu ve mutluluğunu yakalamak üzerine oluşturulmuş olan nasihat olgusu, başta tasavvufi göndermeleri olan metinler olmak üzere, klasik Türk şiirinde de sıklıkla yer alır. Klasik Türk şairinin neredeyse şiir yazma amaçlarından olan nasihat üzerine Latîfî, tezkiresinin giriş kısmında şairlerin şiir söylemeleri üzerine görüşlerini ifade ederken bu hususu şu şekilde belirtir: "Şairlerin dili cennetin anahtarıdır kuralı gereği, dil anahtarları, keşf ve beyan hazinesi kapısının kilidi, cennet kapılarının açıcısı olan şu bilgili şairler ve gerçeği dile getiren söz ustaları, şiir sanatları ve güzel hikâyeler ile gerçek hazinelerini bildirip inceliklerin sembollerini gizleyip bazen mesnevi nazım şekliyle tasavvuf erbabının mertebelerini bildirir, bazen de manalı beyitlerle gafilleri uyarırlar." (İsen 1999: 9)

Daha çok nasihat-nâme veya pend-nâme türleri ile manzum şekillerde yazılan ve amacı dinî, ahlâkî ve sosyal yol göstermeler olan nasihat tavrının gazellerdeki varlığı da açıktır. Özellikle 13, 14 ve 15.

yüzyıllarda eser veren mutasavvıfların esas gayeleri, değişik türdeki eserleriyle tasavvufi yaşayış şeklini öğretmektir. Bunun için bir öğüt üslubuyla eserler vücuda getiren mutasavvıflar, nazmı da dikkat çekici oranda kullanarak maksatlarını sade bir anlatımla yapmışlardır. Zaten, “Klasik Türk şiirinin bir kısmında dil hünerlerine, zekâ cambazlıklarına ve tezyinata boğan, süsü daima birinci plana getiren, fikir maddesini yok denecek derecede aza indirip o süslerin ağırlığı altında ezen şey tasavvufi ruhtan uzaklaşma değil midir Oysaki fikir ve mana eserin cevheri, süsü ise onun ârâzıdır?” (Tarlan 1981: 132-133) Bahsedilen bu sadelik ve abartıdan uzak oluş mutasavvıfın tasavvufi ruhtan uzaklaşmasını engelleyen önemli bir etken olmuştur.

Bu çalışmada, Eşrefoğlu Rûmî'nin gazellerinde yer alan nasihat kavramı ve özellikle insanın nefsi anlamda kendini sorgulaması gerektiğine dair gönderme yapan beyitlerin varlığına dikkat çekilmiştir. Benzer şekilde yine insanın yaratılışını, dünyada var oluş gayesini ve muhtelif yapıp etmelerini muhasebe etmesinin ve bunun gerekliliği adına, gazel mısralardan tespitler ve tahliller yapılmıştır. Eşrefoğlu Rûmî'nin gazellerinde genel anlamda insanın dünyevi olarak kendini bilmesi ve yaratanını tanıması üzerine çok sayıda gazel vardır. Rûmî, gazellerinde bahsi geçen bu konulara dikkat çekerken, üslubunu insanın kendisini sorgulamaya vesile olacak mısralarla ya da topluma doğrudan nasihat verme şeklinde yapar. “Eşrefoğlu Rûmî, hayatı boyunca zaten yaşadığı toplumda aktif rol almıştır. Bir mürid olarak, daima halka doğru yolu göstermiş ve onları ehl-i sünnete uygun olmayan çeşitli tasavvufi ekoller konusunda uyarmıştır. Etrafındaki insanlara iyiliği ve güzeli tavsiye etmiş ve o günün şartları içerisinde toplum huzurunun sağlamlasında önemli bir görevi yerine getirmiştir. Anadolu'da tasavvuf cereyanının revaçta olduğu bir zamanda irşat faaliyetine başlayan Eşrefoğlu, insanın terbiyesi ve yetiştirilmesi konularında fikirlerini de ön plana çıkarmıştır.” (Güneş 2006: 58)

1- Eşrefoğlu Rûmî'nin Doğrudan Nasihati İşaret Ettiği Beyitler

Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nda yer alan gazeller, nasihat etme maksadının tezahürü olarak daha çok öğretici konulardan oluşur. Bu gazellerden bazılarında Rûmî, nasihat verdiği/ceğine dair mısralarını doğrudan söyler. Nasihatın yer aldığı beyitler, gazelin makta beytin-

de, şairin kendi adını zikrederek şahsına hitaben yazdığı gazellerken, bazı beyitlerde de genel olarak nasihatini tutanların dünya ve ahiret mutluluğunu yakalayacağını belirtir. Rûmî, nasihat üslubunda söylediği mısralarında emir, istek, gereklilik ya da şart kiplerini, anlattığı temalara uygun olarak özellikle kullanır. Şair, bu mısralarında –e, –ısa, –ise, gerek gibi kelime ve ekler bu amacı gerçekleştirirken kullandığı dile ait diğer dikkatlerdendir:

Eşrefoğlu Rûmî her kim pendüni tutarisa
Görmeye iki cihânda ol melâmet tâ ebed (4/18)

Eşrefoğlu Rûmî bu sözüm sanadur key işit
Cân kuşın uçurmadın gözini aç aklunı dir (20/14)

Eşrefoğlu Rûmî'nin aşağıdaki gazelinin makta beytinde insanın dünyaya bağlanmaması gerektiğine ve özellikle elindeki varlıklarına kanaat etmesinin gerekliliğini anlatan mısraları nasihat kavramına dâhil edilecek özelliktedir:

Eşrefoğlu Rûmî bu pendî yüri sen sana vir
Var kanâ'at cübbesin giy uzlet eyle ihtiyâr (19/11)

2- Dertli Olmanın Gerekliliği Üzerine

İnsan sorumluluk sahibi olarak yaratıldığı için diğer mahlûkattan farklıdır. Sorumluluk duygusu insana olaylar, durumlar ve nesnelere üzerinden değişik bakış açıları geliştirmesine vesile olur. Sorumlu yaratılan insan, kendi dışındakiler hakkında dertlendiğinde meselelerle ilgili çözüm üretilmesine imkân sağlayabilir. Bu özellik zaten Müslümanda var olmalıdır. Müslüman, kendine ve dışarıya dair olanlarla ilgili duyarlı, dertli hatta hüznü olduğu zaman çözüm üretme adına gayret sarf edecektir:

Varunı vir dost derdinden ala gör bir zerrece
Tâ ki sana da diyeler derdi var dermân diler (6/3)

Eşrefoğlu Rûmî, ayrıca insanın dertli olmasını, onu hayvandan ayıracak bir gösterge olarak niteler. Rûmî, dertli olmayan insanın insan bile olamayacağını belirtir. Aslında dertli insan, meşgul insan da demektir. Bu surette dertli insanın dünyaya meyli belli bir oranda da olsa azalacaktır. Dolayısıyla insanın bu şekilde ruhen bir doluluk, meşguliyet ve sarhoşluk da yaşayacağı aşikârdır:

Her kimün gönlinde kim dost derdi yok âdem degül
Düşmiş ol hayvân 'ışka düni gün hüsrân diler (6/4)

Bu derdden mest olup mestânelik kıl
Başundan gitmesün hummâr hirgiz (43/12)

Rûmî, insanın dertli olması üzerine yazdığı nasihat muhtevalı mısralarında, insanın sorumsuz ve dertsiz bir hayat tarzı tercih etmesi halinde avareliği ve tembelliği de üzerine alacağını ifade eder. Çünkü o insan, hayata dair öğretilerden, kendini yetiştirmek için çabasından uzaklaşacak ve tekâmülünü tamamlayamayacaktır:

Kim ki bu derde düşmedi bir mürşide irişmedi
Çiğdür ol dahi bişmedi pes süstligi andanımış (46/9)

Başkalarının derdi ile dertlenen insan, dert sahibi ile aynı şeyleri düşündüğü için sıkıntılar bile farklı algılanacak, belki de paylaşım-
dan kaynaklanan bir lezzet de ortaya çıkacaktır:

Eşrefoğlu Rûmî yarı sevenlerün budur kârı
Ol dost için aguları sükker gibi yutmak gerek (56/8)

Eşrefoğlu Rûmî, Müslümanın derdi ile dertlenmemesi konusunda oldukça kesin hükümlerle de beyitler oluşturur. Rûmî'ye göre, Müslümanın derdi ile dertlenmeyen insan ya da hiç derdi olmayan insan, sonunda cehenneme gidecektir:

Gel dost derdine düş yüri bî-derd olandan gin yüri
Bî-derd olanların yiri cehennemde katranımış (46/8)

3- Âşıklık ve Dua Üzerine

Rûmî Hazretleri, müminde bulunması gereken özellikleri nasihat üslubunda verdiği imkânlarla anlatırken, bazı beyitlerinde özellikle insanın her yerde ve zamanda kendisini yaratana unutmadan yaşaması gerektiğini ima eder. Bunun yanında Rûmî, insanın hem kendisi hem de başkası (âşıklar) için sürekli dua etmesinin lüzumlu olduğunu da belirtir:

Tûr ne hâcet âşıklara çün her yirde ma'sûk ola
Dâ'im münâcât ideler bir dem ayru olmayalar (10/6)

4- Mürşide Tabi Olmak Üzerine Nasihatler

Müslümanın esas rehberi, *Kur'an-ı Kerim* ve Peygamber efendimizin hayatı ve söyledikleridir. Bunun dışında İslâm medeniyeti içinde insanlara yüzyıllarca veliler, İslâm âlimleri Allah'ı ve hakikati gösteren kılavuzlar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Eşrefoğlu Rûmî de gazellerinin bazı beyitlerinde doğru yola erişmek, ruhen girdiği sıkıntılardan kurtulmak ve kısaca iki cihan mutluluğunu yakalamak için belli tarikatlara girmek gerektiğini ifade eder. "Tarikat demek, şer'î emir ve hükümleri fiilen yaşayarak Allah ve Resûlüne gönülden sevgi ile tam bağlılık, şeriat dairesinin içinde -kitap ve sünnete dayanarak- meşâyihin vaz' ettikleri râbıta, zikir, murâkabe ve huzur gibi usûl ve âdâbı tatbik etmek, Resûlullah'a kalben ve fiilen tam bağlılık, Allah ve Resûlünün emirlerine gerçek mânâda ittibâ etmektir." (İz 1990: 5) Dolayısıyla Müslüman, sonsuzluğu yakalama yolunda ilerlemek istiyorsa mutlaka bir mürşidin rehberliğinde ilerlemelidir:

İşte bul Tanrı hâsın sildür gönlünün pâsın
Gir evliya yolına cânun rahmete yatur (16/7)

Bu fâni ömri dost yolına harc it
Dilersen bulasın ömr-i bekâyı (133/2)

Eşrefoğlu Rûmî, divanında dikkat çekici orandaki gazellerinde yer alan nasihat üslubunu, İlâhî kelama göndermeler yapan beyitlerle de oluşturur. Rûmî, *Kur'an-ı Kerim*'deki "Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak banadır." (31/15) ayeti gereğince, bir mürşide tabi olan kişi aslında dünya ve

ahiret adına soru sormadan, bütün bildiklerini unutarak tarikat yoluna girmelidir ifadelerini kullanır:

Evvel mürşid elin tuta kalmaya dünyâ ahrete
Hiç dimeye hâlüm nite bildüğün unutmak gerek (56/2)

5- Şöhrete Kapılmak Kötüdür

Müslümanın dünyaya dair olanlara meyletmemesi gerektiği İlâhî ve beşerî öğretilerde ifadesini bulur. Ahiret hayatının bâki olduğu düşünüldüğünde dünyaya ait olanların gelip geçiciliği de kendiliğinden ortaya çıkar. Şöhret de insanın dünyada sahip olduğu, oyalanma vasıtalarından birisi olarak görülür. Eşrefoğlu Rûmî de şöhrete kapılmanın afetle eş değer olduğunu hatta şöhretin kibirlenmeye sebep olacağı için, insanı helake götüreceğini ifade eder. Bütün insanların sonu toprak olduğu aşikârdır. Dolayısıyla anlatılan bu olumsuz duruma pişmanlığın bile çare olamayacağı da açıktır:

Şöhreti ko şöhret âfetdür didi Hayrül-beşer
Seni komaz oda illâ işbu nâmûsıla âr (19/10)

Çek mezellet dârına kibr ü kine virme amân
Şöhreti küllî şöhret oldı âfet tâ ebed (4/6)

Kim ki şöhret bendine bunda giriftâr oldısa
Âkıbet toprak olup kaldı nedâmet tâ ebed (4/7)

6- Âşıkta Olması Gereken Haller Üzerine Nasihatler

Eşrefoğlu Rûmî, insanın ya da âşıkların dertli olmalarının yanında başlarına gelebilecek belaların O'ndan geldiğini düşünmelerini ister. Bunun, insanın tekâmülü tamamlaması ve Allah'ın rızasını kazanma yolunda bir nimet sayılmasını öğütler:

Sen Eşrefoğlu Rûmî âşıkısan belâ-keş ol
Gör sade fi ki belâyıla katre'i gevher kılur (27/6)

Eşrefoğlu Rûmî, *Kur'an-ı Kerim'* de de ifadesini bulan "Allah sabredenleri sever." (3/146) ayetine gönderme yaparak âşığın bir vasfının

sabır olduğunu belirtir. Zaten Allah'ın esmasından biri de es-Sabûrdur. Âşık olan kimse de başına gelen bütün sıkıntı ve belalar karşısında sabretmesini bilmelidir:

Eyyûb gibi sabr eyle belâdan inleme zinhâr
Işk eri belâ zehrini sabrıla şeker kılur (27/7)

Eşrefoğlu Rûmî'ye göre âşık olan kimse, bütün varlığı ile Allah'a teslim olmalıdır. O'nun sevgisini kazanmak uğruna, utanmayı bir tarafa bırakmalıdır. Yine Onun sevgisini ve rızasını kazanmak için bütün 'var'ını ortaya koyarken dünyaya dair bütün "var"lardan da vaz geçebilmelidir:

Yâra yâr olmak gerek yâr isteyen
Yâr için komak gerekdür ârını (134/6)

Kim ki bunda bulmak ister yârını
Varsun ol hep yâra virsün varını (134/3)

Âşık olan yine başına gelen sıkıntılar karşısında asla şikâyetçi olmaz. O, adeta bela peşinde koşan bir avcıdır. Bu mevzuda Müslümana Eyyûp peygamberin hayatı da örnektir:

Eyyûb gibi sabr eyle derdüne kılma şikâyet
Işk avcısına belâdan özge şikâr ele girmez (41/8)

7- Allah Yolunda Çile Çekmek Gerek

"İnsanın Allah'a yakın olmak, yaratıcısıyla devamlı bir ilişki kurmak, olması gerektiği gibi olmak, yani fitratının aslına dönmek, mutlak iyiliğe yakın olmanın hazzını yaşamak, kısacası 'kurtuluş' veya 'vahdet' denilen mertebeye ulaşmak isteği söz konusudur." (Schuon 2012: 100) İnsanın bunu gerçekleştirebilmesi için ona yaratan tarafından sunulan nimetlerin yanında bir imtihana tabi tutulduğu dünyada, sıkıntılara da katlanmak durumunda kalır. Dünya nimetlerinin gelip geçici olduğunu bilen başına gelen sıkıntılara tahammül eder ve bunları gerekirse hoş karşılar. "Dervişlerin nefis idmanı, ruhsal eğitim amaçlı تنها ve ıssız yerlerde belli sürelerde perhiz ve nefis mü-

cadelesine girerek çile çekmelerinin" (Uludağ 2012: 96) yanında hak yolda ilerlemek için günlük hayatta bazı zahmetlerin, çilelerin üstesinden gelmek gerekmektedir. Rûmî'ye göre de Allah yolunda ilerlerken zahmetlere katlanmak gerekmektedir. Çünkü Allah yolunda ilerleyen "Kutlu insan, çileyle baş edebilen kimsedir." (Schuon 2012: 100)

Çeke bu yolın zahmetin râhat bile her mihnetin
İki cihân sa'âdetin cümle hîçe satmak gerek (56/3)

8- Her yerde Allah'la Olmak

Âlemdeki her şey Allah'ın tecellilerinden ibarettir. Bunun idrakinde olan insanlar her yerde, O'nu zikretmelidir. "Ey inananlar! Allah'ı çokça zikredin ki felaha eresiniz" (33/41) ayeti gereğince de kurtuluşa erecektir. Aynı şekilde aşağıdaki beyte bakılmaya devam edildiğinde, 'şahit' kavramı üzerinde durarak yorum yapmak yerinde olacaktır. Bu kavram, Allah'ı çokça zikretme hususunda ele alınmalıdır. 'Şahit' kelimesinin "bulunan, yer alan" anlamında olduğu ve sevgiliye de şahit denilir. Bunun nedeni, sevgilinin âşığın dilinden ve gönlünden bir an uzak olmamasıdır. (Hakîki 2008: 161)

Yârdan ayrı bir nefes olmayasın
Çün viresin yâra gönül şârını (134/9)

Eşrefoğlu Rûmî'ye göre, Müslüman her yerde Allah ile beraber olduğu zaman kendine ya da dünyaya ait olanlardan da doğrudan vazgececektir. "Yeryüzünde görülen, oluşagelen her şey, her eylem ve her nesne aslında bir hakikatin, bir gerçekliğin dışı vurumudur. Hakikat sabittir. (...) Dışta görülen her şey görüntüdür. O zaman 'var' değildir. Görünen şeylerin asıl kaynakları içte yatmaktadır ki asıl olan, var olan onlardır." (Kılıç 2006: 103) Dolayısıyla insan hem yaratılışındaki manayı çözmesi hem de Yaratanın dış âlemdeki tezahürlerini idrak ederse dünyadaki büyük yolculuğunu anlamlandırmış olur:

Kanda baksan yârı göresin hemân
Görmeyesin bir dahi deyyârını (134/10)

Hak yoldan sapıp batılda zaman kaybedenlerden olunmaması gerektiğini beyitlerinde vurgulayan Eşrefoğlu Rûmî, insanın işlerinin rast gitmesi için bunun gerekli olduğunu tavsiye eder:

Bâtil yola günden güne çâşut oldun döne döne
Ayagını Hakk yolına ki rast idersin sen dahı (139/5)

9- Kötü Huylularla Beraber Yaşamamak

Eşrefoğlu Rûmî'nin gazellerinde nasihat ettiği konulardan biri de kötü huylardan kurtulma meselesidir. İnsanın günlük hayatında sözlerinde tutarlılık ve ahenk olmayan, değersiz insanlarla beraber olmaması gerektiğini şair beyitlerinde sık sık öğütler:

Sözin işitme değme bir hasîsün
Refik idinme her bir bî-nevâyı (133/4)

10- Allah'ı Sevmek ve Tanımak

Her şeyi yoktan var eden Allah tarafından yaratılan insanın yine Allah ile arasında 'var olma' manasında bir zıtlık mevcuttur. "Şurası izahtan varestedir ki *Kur'an'a* göre Allah, yalnız üstün varlık değil, aynı zamanda var denmeğe layık tek gerçek varlıktır, kâinatta kendisine karşı (denk) olabilecek hiç bir şey yoktur." (İzutsu 1975: 69)

Allah onu sevenlerle beraberdir. Eşrefoğlu Rûmî de insanın daima Allah ile beraber olması gerektiği ifade ederken Allah'ın da O'nu düşünenlerin yanında olacağını *Kur'an-ı Kerim'deki* ayette geçtiği şekliyle belirtir. "Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddîkler, şehidler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaşdır!" (4/69)

Hakkı sev Hakk sevenlerden tulundurmaz cemâlini
Velî sevmeyene hirgiz taturmaz vasl-ı balını (132/1)

Bunun yanında "Allah'ın yeryüzündeki tecellileri ile ayetleriyle (işaretleriyle) gösterdiği yol doğru yoldur. *Kur'an'da* bu demektir ki eğer insan o yol çizgisini takip eder, giderse kurtuluşa erer. Allah'ın yolu, doğruluğu ile bütün her şeyden ve diğer yollardan ayrıdır." (İzutsu 1975: 135) Daha açık bir ifadeyle insanın kendine ve âleme dair olan sırları çözmesi gerekmektedir ki kurtuluşa erebilsin. Kendi-

ni varlığın sırlarını çözmeye adayan arif kimselerdir. Rûmî'nin nasihatlerinden biri de böyle insanlardan olmak adınadır. Çünkü arif olanlar, Allah'ın nurlarını idrak etmekte zorlanmayan kişilerdir:

Ârif ol kim bilesin esrârını
Bu gözünle göresin envârını (134/1)

11- Nefis Muhasebesi ve Nasihat

“Nefs ya da nefis sözlük anlamı olarak can, benlik, ruh; aşağı duygular anlamına gelirken tasavvufta kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları” (Uludağ 2012: 274) anlamına gelir. Nefis, bedende aktif olan kuvvet, beden de nefsin tabii âletidir. Nefis ile beden mütezayif (connotatifs-birbirinde konuk) olup, mantık bakımından, birbirinden ayrılamazlar. Vakide (gerçekleşende) ise, birbirinden ayrılamaz derecede birleşmişlerdir. (...) Nefis bedende bilkuvve (tasavvur halinde) mevcut olan şeyin bilfiil gerçekleşmesidir. (Janet ve Seailles 1978: 193)

İnsan nefsi, dünyaya ait olanlara sahip olmak için her türlü hileye başvurur, fakat nefsine hâkim, gafil olmayan insan da bedenindeki ya da ruhundaki bu düşmanla mücadele etmek zorundadır:

İy gâfil iy miskîn uyan top gaflet uykısına kan
Yagmaya virdi cân u ten nefsün güdersin sen dahı (139/4)

Var riyâset putın uşat yire sal nâmûsını
Halk içinde nefsi hor it bul sa'âdet tâ ebed (4/5)

12- Nefsine Uymama, Ben'in Islahına Yönelik Nasihatler

Eşrefoğlu Rûmî gazellerinde, insanın nefsine uymamasının gerekliliğini ve bunu nasıl gerçekleştireceğini gazellerinde sık sık ifade eder. Burada 'nefsinden ayrılmak' kavramına dikkat çekmek gerekmektedir. Nefisten ayrılmak nefis-i emmâreyi terk etmek şeklinde vuku bulur. Bu yolda ilerlerken dünyayı sevmek sıfatını öldürmelidir. Kişiyi dünyadan iğrendirecek şekilde ölümü hatırlamalıdır. Bunun yanında nefis-i emmâre, ara sıra varlık göstermeye kalktığı zaman ölümü hatırlamak gerekmektedir. (Eşrefoğlu Rûmî 1983: 126)

Kes enâniyyet başını teskin-i sikkîn ile
Kaz çıkar benlik kökünü ardına at tâ ebed (4/14)

Geç bu benlik da'vâsından yoklığı eyle kabûl
Hazrete varasın âhir bâri yoklığıla var (19/8)

İnsanın kendisini dünyaya meyletmesine sebep olan nefsinden kurtulabilmesi şarttır. Bunun için de nefsin, insanı doğru yoldan çıkaran yönü ayaklar altına alınmalıdır. Ayrıca nefsi öldürürken Yaratanda yok olmak (fena) da gerekmektedir:

Nefs putlarını hurd idüben sen de Halîl ol
Gir âşikun esrarına kim esrâr ele girmez (41/4)

Hep varlığını dost yolına küllî fenâ kıl
Yok ol yûri var bu varlığıla var ele girmez (41/5)

13- Nefisten Geçmek Üzerine Nasihat

İnsan iki benlik'e sahiptir, fakat iki asli benlik manasında değil; iki ben yan yanadır, belki de bir 'gerçek benlik' ve bir de 'benlik ötesi' olan, ama insanın bu 'benlik ötesi'ni 'benlik' olarak düşündüğü bir 'zanna dayalı benlik' vardır. Ben'le mücadele etmek gerekir dedikleri o 'ben' hayali ve zanna dayalı olan 'ben'dir; senin o olduğunu düşündüğün, fakat o olmadığı şeydir. Gerçek ve aslî bir 'ben'dir ki, 'gerçek ben' odur. Gerçek ve aslî 'ben'in insanda perdelerin arkasından çıkıp görünmesi için zanna dayalı ve hayali 'ben'i öldürmek gerekmektedir. (Mutahhari 2008: 147) İnsanın nefsinden vaz geçip fenâda yok olması için imanî yönünü kuvvetlendirme Mutlak Varlık'a teslim olması gerekmektedir. Çünkü, mutasavvıflara göre iman, nefsin kötülüklerinden sıyrılmış olan insanın kalbinde tecellî eden bir ışıktır. Bu ışık insanın kalbine Allah'tan gelir ve egosundan temizlenmiş nefse, yani nefs-i mutmainne'ye bir lamba veya mum/şem' şeklinde görülür: (Feyzî Çelebi 1991: 6)

Şol kim geçe kendüzinden ne cânın ana ne hod-ten
Cânsuz gider dosta giden dahı diyem nitmek gerek (56/6)

Cânlular varmaz bu yola cânım diyen yolda kala

Cân terk iden dostı bula cândan sefer itmek gerek (56/7)

14- Kibirden Vazgeçip Şöhretin Peşinden Koşmamak Üzerine

Eşrefoğlu Rûmî'nin özellikle emir kipini kullanarak çalışmanın, gayret etmenin gerekliliğini ifade ederken, kibir ve kinden uzak durmayı da öğütler. "Çalışmak, üretmek mü'minin vasıfları arasındadır. Çalışmayı terk eden kimse tamahkâr olur, ameline güvenen ise kendini beğenir ve aldanır. (...) Mülk ve malik bir arada bulunmaz. Bunun gibi Yaratıcı ile yaratılan da bir arada bulunmaz." (Abdülkadir Geylani 2004: 181-195) İnsan aldanır, kendisine verilenlerden dolayı yaratanını unutup, dünya ve ahirete dair görevlerini unutabilir:

Çek mezellet dârına kibr ü kine virme amân
Şöhreti ko küllî şöhret oldı âfet tâ ebed (4/6)

15- Dünyaya Bağlanmama, Dünyayı Terk

"Dünya, insanı Allah'tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şeydir. Ayrıca dünya tasavvufta kavram olarak, mal ve menfaat, itibar, mevki, hırs, şan ve şöhret için meşgul olunan bir yerdir." (Uludağ 2012: 112) Eşrefoğlu Rûmî'ye göre, dünyada insanın kendisine verilen nimetlerle övünmesi Firavunla eş değer olmak anlamına gelmektedir. Dünyaya ait olanların gelip geçici olduğunu bilen insan sonsuzluğu da yakalamış demektir:

Yüri var dünyâyıla fahr eyleme Fir'avn gibi
Bitmez illâ ol tefahürden şekâvet tâ ebed (4/8)

Mülkün ıssı bellüdüdür yâ bu da'vâlar nedür
Var utan da'vâyı ko top yüz karasın artur (16/6)

Konuz bu dünyâ hâlini terk idün kîl ü kâlini
Varun erenler yolını bir yire cem' olı görün (59/2)

Gayrı terk eyle ki 'ayna iresin
Yuyasın 'aynıyla gayrun bârını (134/8)

Sen vücudun safhasından yuy gider benlik adın
İki cihân devletinden ol ferâgat tâ ebed (4/4)

Kim bu fâni dünyâyı terk eylese
Dost ebed mülke anı sultân eder (11/2)

16- Mal Mülk Geçicidir

Klasik Türk şiirinde insana dünyaya dair verilenlere kanaat etmesi anlamında en çok kullanılan hadislerden biri “el-fakru fahrî - fakirliğimle iftihar ederim” anlamına gelen hadistir. Bu hadisın işaret ettiği kadarıyla, insanın kalbinde Allah’tan başka bir şey olmamalıdır ki hem Allah’a yaklaşsın hem de dünya işlerinden uzaklaşsın. “İnsan dünya işleriyle uğraşmazsa Allah dünya yaşantısında göndereceği yardımlarla insana destek çıkar ve dünyadan alınma vakti gelince insana başarı ihsan eder. Dünyadan bir şey alındığında onu bereketlendirir. İnanan kimse hem dünyası hem ahireti için çalışır. Yolcunun azığı kadar bir mal onu dünyada kanaat sahibi yapar ve o, daha fazlasını istemez”: (Geylani 2004: 70)

İşbu mal u mülk ogul kız bâğ u bahçe ton u tay
Bunda kalur sen gidersin sinleye nâ-çâr u çâr (19/2)

Fakrıla fahr eyle çün ‘El-fakrû fahrî’ dir Resûl
Mâla mülke mağrur olma dime heyhât tâ ebed (4/9)

17- Dış Görünüşe, Güzelliğe Aldanmamak Üzerine

İnsan; nefis, heva ve tabiatına uyarsa fani olanlarla aldanabilir. Gerçekten uzaklaşıp surete meyledebilir. Dünyanın aldatıcılığı insanı yaratılış maksadından uzaklaştırabilir. Eşrefoğlu Rûmî de bir gazelinde dış görünüş ile oyalanıp, onu halk edeni unutmamanın sakıncasını dile getirir. Bunun için de insanı doğru yola ulaştıran rehberlerle, âlimlerle beraber olmasını öğütler:

Nakşa aldanma ki nakkâşdan cüdâ düşmeyesin
Dost yüzünden gözün ayırma cânunu başuna dir (20/15)

18- İnsanın Kendini Sorgulaması, Muhasebe Etmesi

“Salikin hesaba çekilmeden önce kendini hesaba çekmesi muhasebe-i nefis denir.” (Uludağ 2012: 254) Bu, hata yapmaya meyyal insanın bir anlamda nefsini kınamasına veya cezalandırmasına vesile olacak bir iştir.

İnsan her yaşında ve hayatının her döneminde kendini, yaptıklarını sorgulamasının nihayeti düşünülemez. İç sesi ile muhasebeye giren onunla konuşan insanlar, çoğu zaman dünyaya dair olanlarla ilgili hakikati görme fırsatını da yakalarlar. Çünkü ahireti bir tarafa bırakıp sadece gaflet içinde dünyevi olanla ilgilenenlerin de sonu herkes gibi ölümdür. Eşrefoğlu Rûmî de gazellerinin çoğunda insanın kendi ile muhasebesini bazı gazellerinde monolog üslubuna yakın bir anlatımla vermeyi tercih eder. Monolog insan için aslında güzergâhı belli olmayan bir yolda iç yolculuğa çıkmaktır. Rûmî de bu üslubu birçok mısramında özellikle kullanarak, farklı konularda öğüt verme ve insanın kendini muhasebe etmesi adına fırsatları, işaretleri göstermiştir:

Bana işbu müdde'iler niçe tâ'n iderse itsün
Hele şimdi hâsıl oldu bana bunda vuslat-ı dost (3/2)

Kanı bunda gelenler mülk benümdür diyenler
Şimdi gör niçe anlar toprak oluben yatur (16/5)

19- Allah'ın Tekliğini Bulmak İçin Kendini Sorgulama

“Allah'ın mutlak, sonsuz ve ezeli bir varlık, bütün var olan, tedricen bir akosmizm (Tanrı'nın tek ve nihai gerçeklik olduğunu, sonlu nesne ve olayların bağımsız olarak var olmadıklarını savunan görüş) şeklini alan bir vahdet-i vücud anlayışı söz konusu edilebilir. Buna göre, görülen âlem, hakikatin ötesinde uzanan sadece geçici bir gölgedir. Sonlu ve zamanda olan her şey, hayal mahsulü ve gerçek dışıdır.” (Affifi 1998: 70) İnsanın mutluluğu 'tek'liği idrak ettiği zaman gerçekleşecektir. Âlemde yaratılan her şey mutlak olanın bir tezahürüdür. İnsanın sonsuz mutluluğu yakalaması da 'Mutlak Varlık'ı tanıması ile gerçekleşecektir. İnsanın ikilikten vazgeçip 'tek'liği yakalaması için, 'asl' olanı görebilmesi şarttır:

Ben bu birlik didügi yoklukdur anlarsan sözi
İkilik bu varlığın komaz varasın aslına (1/7)

20- Dünyaya Geliş ve Varlık Muhasebesine Dair

İnsan, dünyaya belli görev ve sorumluluklarla gelmiştir. Bunun yanında insanın vazifelerini yerine getirirken nefsi ile mücadele etmesi de gerekmektedir. Bu uğraşmayı başarı ile neticelendirmek isteyenlerin, her daim Yaratanı düşünmesi ve fani olana meyletmemesi kurtuluş yolunu gösterecektir:

Bu fenâya sen neden böyle gönül virdün iy yâr
İy aceb düşmez mi hirgiz önüne o Bâkî yâr (19/1)

İnsanın 'varlık'ına dair sorgulaması ilk yaratıldığından beri hep vardır. Mükemmeli arayan insan, varlığını sorguladığı ve neticede de yoktan var edilmediğini düşündüğü zaman, var olma sebeplerine de bir anlam kazandırma çabası içine girer. 'Varlık' kavramların en kendiliğinden anlaşılandır. Bir şeyleri bildiğimizde, onları ifade ettiğimizde ya da var olanlarla kurduğumuz her türlü ilişkinin yanı sıra kendi kendimizle kurduğumuz ilişkilerde "varlık" ifadesini kullanırız. (...) Hep belirli bir varlık anlayışı içinde yaşıyor olmamız ve varlığın anlamının aynı zamanda hep karanlıklar içinde kalıyor olması, esasen "varlık"ın anlamına ilişkin soruyu tekrar sorma zorunluluğunu kanıtlamaktadır." (Heidegger 2008: 3) Açıkçası insanın varlığına dair sorgusu yaratıldığından beri devam etmektedir. Edebi ve felsefi metinler, bu varlık sorgusunun belli kurallar, teoriler, kuramlar ya da estetik yönden farklı adlandırmalarını içerirler:

Seni Hakk niçün yaratdı neye geldün bunda sen
Anı bil kim bilmege getürdi seni bir ü yâr (19/7)

Kimse hâlüm bilmezidi derdüme em kılmazıdı
Derdümi kime söylesem eydürdi bana zî-ahmak (53/4)

İnsanın kendisinin Allah tarafından bilinmesi yine kendisiyledir, yani o, Allah'ın bilincidir. İlâhî bilginin kendisi olmaktan ziyade,

onun muhteva ve esasıdır. Onda bilen, bilinen ve bilgi birdir. Âlem onunla tecelli etmiştir. ‘Oluş’ âlemin akıl edilir ve ilk örnek idelerinin ‘hazinesidir’. (...) O, âlemin tecelli eden ilkesi olarak tasavvur olunan Allah’tır. Başka bir deyişle o, külli bilinç şeklinde bir tezahür, belirli hiçbir zaman ve mekânda değil, bütün hakikatlerin altında yatan hakikat ve bilinci kendi Zat’ı ile aynı olan bir varlık olarak Allah’tır. (E.A Affifi 1998: 4) Rûmî’nin insanın dünyaya, kendi varlığına dair sorgulama yaparken, Allah’ın varlığına gönderme yapması, akıldaki, varsa, sorulara cevap açısından önemlidir:

Ne vücûd u ne adem var ne zamân u ne mekân var
Ne pîş ü pes ne fevk ü taht ne yesâr u ne hod yümnâ (2/5)

21- Nefis Muhasebesi

İlâhî marifetten sonra hiçbir marifet, insan nefisini tanımaktan daha yararlı ve şerefli değildir. “Kim nefisini tanırsa rabbini tanır.” hadis-i şerifi gereği kim kendi zat ve hakikatini varlığının tüm cüzlerine üstünlük ve ihata sıfatı yoluyla tanır ve bütün melekî ve şeytanî orduları, cismanî ve ruhanî hakikatleri, kendi zatının ihatası altında alem-i sagirde müşahede ederse, Mutlak Zat’ı aynı nispetle ruhanî, cismî, melekî, şeytanî, insanî varlıkların varlığının bütün cüzleriyle alem-i kebirde tasavvur eder”: (İzzettin Kâşânî 2010: 88)

Dâ’im işüm nefis arzûsı açılmadı gönlüm pası
Bencileyin Hakka âsî olmamışdur hîç bir dahı (140/2)

Nefis kötülüğü emreder, doğası budur. Nefsin, kalbin buyurduğu şeyleri buyurması çok sonraları olur. Her halde nefsinle mücadele etmek gerekmektedir. Eriyip yok olunca o kalbe ısınır, sonra kalp sırra ısınır, sonra sır Allah’a ısınır. İşte o zaman nefis, kalp ve sırdan her biri o kaynaktan içer. Nefis bütünüyle eridiği zaman kalpten “Nefislerinizi öldürmeyin. Şüphe yok ki Allah size pek merhametlidir.” (4/29) çağrısı gelir. “Allah’ın bu hitabı, nefis bütün bulanıklarından temizlenip kötülükleri eridikten sonra ve kalp de Allah’ı anarak ve Ona kulluk ederek temizlendikten sonra gelir”: (Abdülkadir Geylani 2004: 196)

Nefis ölümünü anmaz işün sonunu sanmaz

Öğüt versen hîç almaz sanki bir katı taşdur (12/8)

22- Muhasebe Sonunda Ulaşılanlar

İnsan yaratılış gayesine uygun olarak dünyaya meyletmeden ilim, ibadet ve güzel ahlakla ruhunu donatırsa, gönül Allah ile bir rabıta kurar ve sağlığına ulaşır. Dolayısıyla insanın kendini iman ve inanç anlamında sık sık muhasebeye çekmesi ve nefsinin ona söylediklerinin peşinde koşmadan yaşaması gerekmektedir. Bu, onun kurtuluşu için elzemdir:

Menem Eşrefoğlu îmâna virdüm küfrümü

Vîrâne gönlüm şehrini tâ'mîr itdi de gönderdi (145/4)

Sonuç

Klasik Türk şiirinde özellikle tasavvufi konuları ele alan metinlerin diğerlerine göre ayırt edici özellikleri olduğu muhakkaktır. Kendine has anlatımının, sembol ve kavramlarının yanında tasavvufi söylemde toplumun ve insanın yararını gözetmek esastır. Özellikle 13, 14 ve 15. yüzyıllarda yetişen sanatkar-mutasavvıfların sade anlatımları ile İslâmî bakışı ve yaşayışı eserlerinde yansıttıkları görülmektedir. Bu maksadı yerine getiren vasıta nazım şekillerinden biri de gazeldir. Bu döneme ait gazelerde alışlagelen gazel konularına ilave olarak, tasavvufi içerik dikkat çekicidir. Bu eserlerde, insanın 'varlık'ına dair sorgulamaları, dünya ve ahiret mutluluğu ve en önemlisi Yaratan'ın rızasını kazanması için insanlara nasihatlerle yol gösterildiği görülür.

Bu mutasavvıflardan biri de Eşrefoğlu Rûmî'dir. Eşrefoğlu Rûmî, gazellerini oluştururken sosyal, siyasal ya da ideolojik bir fayda ummaz. Sadece hayata olan İslâmî bakışını, yaşayışını yansıtır. Divanındaki gazelerde insanın kendini, hayatı sorgulaması muhasebe etmesi gerekliliğinin yanında, Hak ehlinin bu amacını nasihatleriyle de şekillendirdiği/ceği belirtilir. Bu nasihat içerikli anlatımların süs ve özentiden uzak, sadece insanın faydasına sunulan metinler olarak düşünülmesi yerindedir.

Dinin nasihat olduğu bilinciyle tasavvufi manada eser oluşturan Eşrefoğlu Rûmî, nasihatlerini bahsedilen samimi ve açık diliyle gazel-

lerinde ifade eder. Rûmî, bu metinlerinde Allah'ın emir ve yasaklarını göz önünde bulunduran mısralar oluşturur. İnsanların toplum yararı için aslında ilk önce kendilerine zarar vermemelerinin gerekliliği, dünya ve ahirete dair bilinçlerini geliştirmeleri mevzuları dikkate alınırsa, nasihatın insanlar için önemi ortaya çıkacaktır. Rûmî'nin de eserlerindeki özellikle bu dikkatten yola çıkarak, nasihatın dinin emri ve bir vecibesi olduğu tekrar düşünülmelidir. Ayrıca bu gazelerde olduğu gibi, nasihatlerin insanların hayrını ve iyiliğini gözetmesi gerektiği için, inandırıcı ve samimi olmasının gerekliliği de göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Geylani, Abdülkadir, *Âlemlerin Anahtarı*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Affifi, E.A. *Muhyiddin Arabi'de Tasavvuf Felsefesi*, (Çev. Mehmet Dağ), Kırk Ambar Yayınları, İstanbul, 1998.
- Çağrı, Mustafa, "Nasihat", *DİA*, c. 32, İstanbul, 2006.
- Çelebi, Feyzî Çelebi, *Şem ü Pervâne*, (Haz. Gönül A. Tekin), Harvard, 1991.
- Eşrefoğlu, Rûmî, *Müzekkin-Nüfus*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1983.
- Eşrefoğlu Rûmî'nin *Hayatı-Eserleri ve Divanı* (haz. Mustafa Güneş), Sa-haflar Kitap Sarayı, İstanbul, 2006.
- Hakîki, Kerim, *Tehalli (Kalbin Süslenmesi)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- Heidegger, Martin, *Varlık ve Zaman* (Çev. Kaan H. Ökten), Agora Ki-taplığı, İstanbul 2008.
- Izutsu, Toshihoko, *Kuran'da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975.
- İsen, Mustafa, *Lâtifi Tezkiresi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- İz, Mahir, *Tasavvuf*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1990.
- Kâşânî, İzzettin, *Tasavvufun Ana Esasları*, Kurtuba Kitab, İstanbul 2010.
- Janet, Paul ve Seailles, Gabriel *Metalib ve Mezahib*, (Çev. Elmalılı M. Hamdi Yazır), Haznedar Ofset, İstanbul 1978.

Kılıç, Mahmud Erol, "Padişah-ı Âlem Olmak Bir Kuru Gavga İmiş",
Cogito, 16 (Bahar/2006), 103.

Mutahhari, Murtaza, *Ahlak Felsefesi*, Ağaç Kitabevi, İstanbul 2008.

Schuon, Frithjof, *Beşer Tecellisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012.

Tarlan, Ali Nihat, *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1981.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012.